

§ 42. Знакі прыпынку ў бяззлучнікавым складаным сказе

1. Коскай аддзяляюцца часткі складанага бяззлучнікавага сказа, якія па сэнсе і інтанацыйна звязаны паміж сабой. Яны выступаюць як аднародныя прэдыкатыўныя адзінкі, што перадаюць пералічальныя адносіны: *Зябнуць вербы на марозе, глуха лес гамоніць* (Якуб Колас). *Рэсце на гэтым агародзе бульба, цвіце белы і чырвоны мак, уздымаюць галоўкі сланечнікі* (Б. Сачанка). *Пад поўдзень выйшла з туману сонца, трава і дрэвы яснылі, лясы як бы адыходзілі далей, неба ўзнялася вышэй.* (К. Чорны.) *Ціха, негодны вечар* (Янка Брыль). *Балота, мокры лес, зноў балота* (Г. Мележ).

2. Крокка з коскай ставіцца:

- ✓ паміж адносна незалежнымі састаўнымі часткамі бяззлучнікавага сказа, асабліва калі гэтыя часткі разгорнутыя і (або) маюць свае знакі прыпынку: *Адпявала лета песні, усе са-*

брала каласы; пад сасонкамі, на ўзлессі, расцвітаюць верасы (Я. Пушча). Адзінаю ўцехаю былі дзеці; неадступныя былі клопаты аб іх здароўі (У. Дамашэвіч);

- ✓ паміж групамі адносна незалежных састаўных частак бяззлучнікавага сказа: *Грыміць на карэннях цялежка, мігаюцца стракатыя верставыя слупы, мігаюцца, пахіліўшыся, крыжы паабатал дарогі; бягуць лясы, гаі, мяшаюцца палі, грамадзяцца горы, расцілаюцца шырокія лугі...* (Якуб Колас);
- ✓ на стыку частак бяззлучнікавага сказа з адносна незалежнымі часткамі, калі паміж імі знаходзіцца пабочнае слова. У гэтым выпадку кропка з коскай паказвае, да якой з частак адносіцца пабочнае слова: *Але расстаецца нам час наступае; пэўна, ужо доля такая ў нас* (М. Багдановіч).

3. Двукроп'е паміж часткамі бяззлучнікавых складаных сказаў ставіцца:

- ✓ калі другая частка (або некалькі частак) раскрывае змест ці ўказвае на прычыну таго, пра што гаворыцца ў папярэдняй частцы: *Ціха было ў навакольных лясах: супакоілася птаства, не шапацелі дрэвы* (А. Чарнышэвіч). *Доўга не мог заснуць Міхась: клататлівыя думкі змянялі адна адну* (А. Пальчэўскі);
- ✓ калі першая частка бяззлучнікавага сказа заканчваецца дзеясловамі *бачыць, глядзець, разгледзецца, чуць, адчуць, ачуваць, заўважаць, зразумець, ведаць, верыць, казаць, разумець* і інш., пры дапамозе якіх указваецца, што далей будзе ісці паведамленне пра які-небудзь факт, падзею, з'яву і пад.: *Я падняў галаву і ўбачыў: над мястэчкам стаяла цёмная хмара з папаловымі краямі* (В. Адамчык). *Я ведаю, не вечны шлях жыцця, не вечнае знядужалае сэрца* (Г. Гур'юк). *Алесь зразумеў: нервовасць Кастуся можа сапсаваць справу* (У. Караткевіч);

4. Працяжнік ставіцца ў бяззлучнікавых складаных сказах паміж часткамі:

- ✓ калі першая частка ўказвае на час або ўмову дзеяння, пра якое паведамляецца ў другой частцы (у пачатку першай

часткі можна паставіць злучнік *калі*): *Умеў памыліцца – умей і напавіцца* (Прыказка). *Падрасцеці вялікі – раскажу тады* (П. Глебка). *Збяруцца – мяне паклічаш* (А. Макаёнак);

- ✓ калі ў другой частцы паказваецца вынік або робіцца вывад з таго, пра што паведамляецца ў першай частцы (паміж часткамі можна ўставіць словы *таму, так што, значыць*): *Шмат зорак у небе – добра жывёла расплодзіцца* (Л. Дайнека). *Путьшкі на вербах гнуткіх – гэта вясны пачатак* (П. Панчанка);
- ✓ калі змест частак супрацьпастаўляецца ці супастаўляецца (на месцы працяжніка можна ўставіць злучнікі *але, а*): *Маці бузліла снедаць – ён не ўстаў* (І. Навуменка). *Тая навіна не толькі кранула – яна амаль узрушыла мяне* (В. Быкаў). *Мы ўжо не просім міласці ў прыроды – прырода моліць літасці ў нас* (С. Грахоўскі);
- ✓ калі ў сказе гаворыцца пра хуткую змену падзей або ў другой частцы паказваецца неадпаведнасць, нечаканы вынік таго, пра што паведамляецца ў першай частцы (паміж часткамі можна ўставіць злучнік *і*): *Бліснула маланка – стала відна як удзень* (С. Грахоўскі). *Ён спрабаваў гукаць – ніхто не адказвае* (П. Броўка). *Ён пастукаў у акно – з хаты ніхто не абазваўся* (Кузьма Чорны);
- ✓ калі апошняя частка з'яўляецца абагульняльнай у адносінах да папярэдніх: *Ціха булькатала вада ў канаве, сыталася лісце, чырыкалі недзе вераб'і – усё гэта было такім звыклым, добрым, прыгожым* (М. Гамолка);
- ✓ калі другая частка з'яўляецца далучальным сказам (у ёй выражаецца дадатковае паведамленне): *І разгарэлася ігрышча – даўно такога не было* (Якуб Колас). *Андрэй быў у добрым гуморы – гэта адразу кідалася ў вочы* (М. Зарэцкі);
- ✓ калі другая частка выступае параўнаннем у адносінах да першай (перад ёй можна ўставіць злучнікі *як, быццам, як быццам*): *Князь без дружыны – без лука страла* (В. Зуёнак).

Практикаванне № 119. Растлумачце ўжыванне коскі і кропкі з коскай у бяззлучнікавых складаных сказах.

1. З-за шчыльнага плоту лесапільны патыхала паленым, даяталі па ветры горкія подыхі пажарышчаў (В. Быкаў). 2. Калыхаліся палахлівыя чароты, пагойдваліся стройныя сітнякі, нават сам лес таемна шапацеў чулівымі лісточкамі-струнамі (Якуб Колас). 3. Хмара, варочаючыся клубкамі, ішла сюды проці ветру; над мястэчкам, каля шашы, уставалі аж да неба жоўтыя косы пылу (В. Адамчык). 4. Памалу рабілася цяплей, у лесе ўвогуле было зацішна (В. Быкаў). 5. Сонца схавалася за аграмадзінай гор, у даліну напоўз даволі прахалодны цень; усё навокал спахмурнела, хутка губляючы сваю нядаўнюю веснавую ўрачыстасць (В. Быкаў). 6. Лёгкая, лагодная завея, першародна чысты, ясны снег (А. Лойка). 7. Стаяць палкі баравікоў; дрыжыць басок чмяліны (А. Вялюгін). 8. Чорныя цені, шэпат таемны, шум падазроны, глухі (Якуб Колас). 9. Забурлілі, заспяшаліся раўчкі, зліваючы вадку ў падземныя рэкі, весела заблішчэла сонейка, яркае, сляпучае, быццам адпачыўшае, памаладзелае за зіму (Л. Арабей). 10. На верхавіне старой ліпы за агародам пагасла чырвань на лісці; шпакі ўзняліся з галля і панеслі свой кірмаш у вёску (Янка Брыль). 11. Паўзучы мох на адзіночых плітах; тут «у вайну» гулялі хлапчукі (А. Пысін).

Практикаванне № 120. Запішыце сказы, расставіце паміж прэдыкатывымі часткамі патрэбныя знакі прыпынку, растлумачце іх ужыванне.

1. Змоўклі птушкі з той часіны смутна стала навакол (Якуб Колас). 2. Была адна асаблівае ў лесе многа было асінніку (Кузьма Чорны). 3. Нічога асаблівага не здарылася зноў вярнулася лета, зноў ласкава грэе сонца... (Я. Сіпакоў). 4. Маўчала ноч па-над палянай зялёны гай не гаманіў (П. Трус). 5. Цяпер

Алесь адчуў ён павінен не толькі пабыць сам-насам, але мусіць схадзіць да Гаспадара-каменя (Г. Далідовіч). 6. Вельмі хутка падыходзіць аўтобус я заходжу ў яго і выбіраю сабе месца бліжэй да акна (М. Лупсякоў). 7. Каваль зашпіліўся мароз запаўзаў пад кажух (А. Савіцкі). 8. Рунь пад сонцам заіскрыцца краска ўспыхне ля крыніцы ажывуць гаі (К. Кірэенка). 9. Дума неспакойная жыла ў майстра ён хацеў пакінуць пакаленнем след жыцця свайго (Максім Танк).

Практикаванне № 121. Пасля кожнага сказа ўкажыце пункт прапіса, у адпаведнасці з якім ставіцца працяжнік паміж часткамі бяззлучнікавага складанага сказа.

1. Яны агледзелі ўсе куткі – чалавека не было (К. Крапіва). 2. Твар яго быў хударлявы – гэтую хударлявасць узмацнілі вуглаватыя абрысы сківіц (І. Мележ). 3. Ранак луг расой купае – дзень гарачы будзе (А. Бачыла). 4. Раней устанеш – болей зробіш (Прыказка). 5. Яшчэ пачакалі – нікога (Янка Брыль). 6. А вуша да гонкае сасны прытуліш – яна адгукнецца за тоеным стогнам (П. Панчанка). 7. Адчыніш ціха фортку – павее халадок (В. Таўлай). 8. Слова сказаў – сякераю адсек (Прыказка). 9. Дол засланы шышкамі, цвіце сунічнік, бруснічнік, перагукваюцца птушкі, звяняць камары – усё тут знаёмае... (І. Навуменка).

10. То не струны звяняць галасістыя – зашумела жыццё каласістае (М. Машара).

Практикаванне № 122. Запішыце сказы, расставілічы прапушчаныя знакі прыпынку.

1. У лесе ўжо настаў дзень было відна навокал сцішана драмалі елкі не варушыўся ніводзін лісцік у жаўтлявым веці бяроз (В. Быкаў). 2. Лабановіч акінуў вачамі ваколіцы Цельшына цесна, цёмна і пуста (Якуб Колас). 3. Прыйдзе час зноў

збудуем мы хаты ўтульныя (П. Панчанка). 4. Трэба сказаць праўду хорошае тут месцейка (Якуб Колас). 5. Крушэнне цягніка не было выпадковым здарэннем у гэтым ён быў упэўнены (Т. Хадкевіч). 6. Праўдзівы бой вядзе сумленне ваюе сэрца не без страт (А. Пысін). 7. Галлё спусціўшы над парканам, расла тут грушка з тонкім станам па-над парканам пышным валам стаяў вішняк русы, прыўдалы (Якуб Колас). 8. Салдат абышоў навокал хаты нікога нідзе (Кузьма Чорны).